

Унікальні свідчення Василя Короліва-Старого

Якщо перший том серії «Раритет» був присвячений репортажам Уласа Самчука з Карпатської України, то у другому публікуємо спомини відомого діяча української еміграції першої половини ХХ століття Василя Короліва-Старого (1879–1941).

Уродженець Полтавщини за життя поїздив світом, залишаючи помітний слід в усьому, за що брався. Дитяча і доросла проза, поезія, драматургія, переклади, публіцистика і мемуаристика, політична і громадська діяльність, адже брав активну участь у національно-визвольних змаганнях 1917–1920-х років, став одним із засновників Української Центральної Ради. А ще був вправним художником, педагогом і навіть господарником. Міжвоєнне двадцятиліття провів у Чехословаччині, де активно долучався до українського життя. Раптово помер 62-річним, щойно здавши рукопис споминів «Згадки про мою смерть» у видавництво.

Спадщина Василя Короліва-Старого велика, свого часу він був одним з найплідніших українських авторів закордоння. На жаль, чимало його рукописів так і не було надруковано, серед

них — унікальні свідчення. Прикро, якщо вони втрачені назавжди.

Нинішньому українському читачеві Василь Королів-Старий відомий насамперед збірником авторських казок «Нечиста сила», який вивчається в шкільній програмі. Заслуга перед нашою культурою Василя Короліва-Старого ще й у тому, що саме він вплинув на свою дружину Наталену Королеву, аби вона, уродженка Іспанії, обрала для себе українське письменство, і нині вона є вже хрестоматійною постаттю в українській літературі ХХ століття.

Натомість повернення самого Василя Короліва-Старого у рідну культуру ще триває. І пропонується вам книжка є одним із кроків на цьому шляху. До збірника включено не тільки автобіографічні «Згадки про мою смерть» та спомини про близького приятеля і соратника Симона Петлюру, а й дві передмови до його видань у Празі (1942) та Торонто (1961), а також некролог, опублікований одразу після смерті у Кракові. Це тільки дециця з того, що нам належить ще прочитати та осмислити з багатогранної спадщини невтомного Василя Короліва зі псевдом «Старий».

*Олександр Гаврош,
упорядник серії «Раритет»*

**ЗГАДКИ
ПРО МОЮ
СМЕРТЬ**

Спомини

Передмова до першого видання

Книжка В. Королева «Згадки про мою смерть» мала бути видана як ювілейна згадка. Але виходить уже лише як квітка на гріб покійного Автора, що не дочекався свого ювілею.

Написана вона таки буквально вже «холодіючою рукою» бл. п. В. Королева, бо закінчив він її 9 грудня 1941 р., двома днями перед смертю. Того ж таки вечора, 9.XII.1941, як оповідає його Дружина, старанно вичистив і уложив свою машинку до писання, довго дивився на неї — немов прощався з нею — і пішов приготувлятися до від'їзду в Прагу.

Другого дня, в середу перед полуднем, прибув до мене до редакції і, передаючи рукопис цієї книжки, сказав:

— Перегляньте! Можливо, що це підійде до вашої видавничої програми. Відчуваю, що довго жити не буду, а хотів би, щоб рукопис знайшовся в певних руках!

Хоч В. Королів прочував свою смерть, про що згадував і наступного дня в четвер, але ми багато говорили про видавничі справи в майбутньому, про його листівки української ноші і широко обговорили плян відновлення видавництва «Час» у Києві, якого В. Королів був найбільшим

акціонарем і головним директором. Із виробленим пляном відновлення в-ва «Час» і нашої якнайтіснішої співпраці в редакції журналу «Пробоем» повернувся з Праги до Мельника 11.XII.41 о 8 год. вечора. Увійшов до передпокою, привітався з дружиною, перехрестився й промовив: «Ну, слава Богу», — і впав мертвий на руки дружині.

Отож сторінки цієї книги писано справді під диктандо смерти. І є в них більш як образ кришталево-чистого серця, яке ніколи не знало ні в чому компромісу. Тому В. Королів мав багато ворогів. Бо кому ж — приємна людина, «не гнучка» і «неуступчива»?

Ця книжка є образом тієї «хресної дороги» емігрантської, якою ішов, іде й іще піде! — не один емігрант на свою Голгофту, щоб бути розп'ятим «со розбойники»...

Це є висвітлення, від чого, чому і як умирають на чужині зацьковані обставинами, злиднями, людьми ті, що дома були поважними громадянами, мали право на почесне життя, на своє мале місце на ясному сонечку. І ще довго продовжували б своє себевідмовлення та любов працю життя, що віддавались їй, — як В. Королів-Старий, до останньої хвилини, — коли б не та «хресна

путь» понижень, незаслужених образ, злиднів, ба навіть голодувань.

Чи ж такі злі люди на еміґрації, що можуть лишити брата по крові, людину без помочі, без духової підтримки? Ще й підштовхують у спину, коли людина йде слабша, — уже старечим кроком над безоднею Невідомого?..

Хочеться вірити, що ні!

Зла лише доля еміґрантська. Вона повна такого холоду серця, таких пустинь духа, що в них серце ствердне, висохне, завмре. Воно не відчує навіть ані себе самого: чи ще живе? Здається, лишилися у ньому тільки почуття, щоб тільки власний біль відчути, як по наркозі...

Нехай же сторінки цієї книжки, писаної серцем — не тільки пером, збудять, зігріють ті зльодоватілі серця, вбогі, замучені...

Нехай із закликом Тараса Шевченка — «Схаченіться! будьте люди!» — тихо-тихенько прошепочуть ласкаво:

— Тільки з любов'ю в серці може жити людина — хоч у пустині, за Полярним колом чи на пекучому рівнику. Тільки любов тримає людину, дає їй творчу силу, найвищий дар Всемогутнього, бо ж тільки в творчості — могутній, повній, ясній — відбивається повністю той «образ Божий»,

на якому створив Бог людину «по образу і подобию своєму».

Нехай Світло Вічне прийме дух великого Заснулого!

Живим же гляне й з-поза гробу — гукає зі сторінок цієї книги його:

— Горі Серця!

*Д-р Степан Росоха
Прага, 1942*

Переднє слово до другого видання

Книжкою «Згадки про мою смерть» починаємо збірку «Вибраних творів» автора Василя Королева-Старого. Народився він у містечку Ладині на Полтавщині. Прадід був старшиною шведської армії, прийшов із королем Карлом XII в Україну. В бої під Полтавою 1709 р. прадід В. Королева був поранений та опісля залишився вже жити в Україні. Батько автора був православним панотцем і одночасно вчителем реальної гімназії в Полтаві. Про молодечі роки Василя прочитаєте саме в отій книжці спогадів, що її тут подаємо. Згадаємо ще хіба, що малий Василько разом із таким же Симоном Петлюрою вступили до духовної бурси, а опісля й до духовної семінарії, щоб учитися на священників. Але виховання й наука в отій духовній семінарії були такі, що з неї виходили просто безвірні люди. Так пише автор у «Згадках», а потверджують таке й спомини інших сучасників, напр. дир. Володимира Дорошенка й інші. Таку атмосферу творила безвірна «православна» інтелігенція, а спомагало її ще й неморальне чи матеріялістично-карієровичівське життя не тільки звичайного клиру, але навіть і деяких архиєреїв. То й не диво, що В. Королів не хотів ставати в ряди такого духовенства

й волів перейти до харківського ветеринарного інституту, який покінчив із титулом ветеринарного лікаря. Спершу працював у Московщині, а там перейшов в Україну, де став одним із видніших народних діячів. «Воєнні події та переслідування галичан москалями мали переломове значення в його життю: він перейшов на католицьку віру. В 1919 р. уряд УНР вислав д-ра В. Королева до Праги як члена дипломатичної місії»¹. Властиво ж виїхав він туди у видавничих справах. Воєнні події причинилися до того, що В. Королів у Чехії й залишився. Там він і вдруге оженився з Наталеною з Дунін-Борковських, пізнішою відомою українською белетристкою. Жили вони в містечку Мельнік біля Праги.

Ще в дитячому віці малий Василько порішив був, що стане письменником. Уже в 14-му році життя почав перші письменницькі спроби, а в 16-тім році життя видавав у семінарії часопис «Плахта». В 1896 р. до Диканьки, де тоді батько Василя був парохом, приплентався якийсь дурисвіт — закликач бліх і мишей. Дідичі та ди-

¹ о. І. Назарко ЧСВВ в передмові до книжки «Зух-клаповух». Із тієї передмови та передмови д-ра П. Ісаєва до книжки оповідань В. Королева п. н. «Милосердний самарянин», Львів, 1938, узято дані до цього вступного слова.

канська інтелігенція повірили заклиначеві, що дуже обурило молоденького Василя. Він описав цю подію та переслав до найбільше поширеної тоді газети «Син отечества» в Петербурзі. Опис видрукували та запросили малого Королева на постійного співробітника. Від цієї пори він уже не випускав пера зо своїх рук.

Першу українську брошуру написав д-р Королів у 1903 р. Мала вона назву «Як вибирати коня» й вийшла в сімох виданнях. Найбільшого поширення діждалася його праця «Скотолічбник». Хоч це була українська книжка, та на її видання дало гроші царське правительство, бо оцінило її незвичайну вартість для хліборобського господарства. Міністерство домагалось навіть від автора дозволу на переклад на московську мову, одначе автор такого дозволу не дав. У тому часі працював він більш науково в ділянці ветеринарії, але одночасно писав у київській «Раді» та в інших українських часописах; також як театральний критик при театрі М. Садовського. Від 1908 р. був директором київського часопису «Час», виготовляв широко знані календарі «Часу», складав словники. Під час революції був редактором «Книгаря», провадив видавництва: «День», «Відродження», «Сміх». На еміграції написав повість для юнацтва «Чмелик», казки

для дітей, чимало сценічних творів для дитячого театру, багато перекладав теж із чеської та словацької мов.

Василь Королів належить до плодovitих письменників. Загалом працював він більш як у 50 часописах, видав поверх 100 книжок і брошур, а статей і новель, то й підрахувати тяжко. В останніх роках життя почав присвячувати більше часу малярству. З більших його малярських праць слід вирізнити малювання церкви оо. василіян в Імстичеві на Закарпатті, образ у церкві оо. францисканців у Празі й ще дещо в підкарпатських оо. василіян.

«Перед багатьма роками мав я честь познайомитися з цією гарною людиною. Вже при першій зустрічі з ним здивувало мене велике багатство його духа. Василь Королів — це була на правду людина дуже розумна й освічена. Скорий до посьвят для загальної справи, з радісним поглядом на світ, любитель молоді, але передовсім і надіви-се хрустальний характер і щирий католик»¹.

Важливіші його белетристичні твори — це цікаві й глибокі змістом оповідання з життя православного духовенства. Особливу ж дбальість виявив В. Королів у ділянці літератури для дітей

¹ о. І. Назарко, як вище.

і юнацтва. Хоч не мав дітей, проте до тієї праці привела його, мабуть, діяльність його як видавця українських книжок: він був у дирекції найбільших українських видавництв за часів нашої відродженої державности. Оповідає про те дуже цікаво автор у своїх споминах, які передав був для видання «Українському Видавництву» в Кракові 1941 р., які, на жаль, у тому ж видавництві пропали. Видно було з тих споминів, якою рушійною силою для різних наших видавничих підприємств був саме В. Королів. У Празі вийшла його повість для юнацтва «Чмелик»: автор не був нею вдоволений і кілька разів у листах до мене згадував, що хоче її цілком наново переробити. Там же вийшли його різні переклади з ділянки дитячої літератури.

Нам удалось роздобути деякі книжки покійного В. Королева-Старого і хочемо дещо з них дати нашій читаючій публіці. Як перший том даємо тут «Згадки про мою смерть», спогади автора, що вийшли були у націоналістичному видавництві «Пробоем» за ред. д-ра Ст. Росохи в Празі 1942 р. «Згадки про мою смерть» належать до типу споминів із виразним нахилом уже до чистої белетристики. Видно в них не тільки незвичайно живу індивідуальність автора, але і його письменницьке вироблене обличчя: чу-

довий стиль і прекрасну полтавську мову. Ми майже ні в чому не зміняли тексту «Згадок»: так нехай вони послужать і джерелом для мовознавчих студій.

Як другий том «Вибраних творів» появляться деякі оповідання нашого автора, а в третьому томі дамо збірку вибраних творів із ділянки дитячої літератури, частинно ілюстровану самим автором.

*Олександр Мох
Торонто, квітень 1961*

— Так от іще раз ти ожив! — усміхнувся до мене фельчер Полтавської духовної бурси, типовий український пикник¹, червоний, лисий, круглолиций і при всіх умовах по-козацькому веселий. Він присунув табуретку до мого ліжка, що в ньому я — малий — утопав під графітно-сірою, як чорноземна стерня, ковдрою. — Ану, піднеси лишень руку: зміряємо тобі тепліну².

— Як то «ще раз ожив»? Хіба ж, Василю Потаповичу, я був мертвий?

— Бач, а воно й не знало! Ні, таки добре сказав отой, що сказав: «Смерть, Смерть! Не дурно ж ти звешся по-латинському «mors», бо як морснеш кого, той духа Богові віддасть, до тями не прийшовши!». Кажу ж тобі свійською мовою, що ти ожив, та вже оце потретьє. Сьо-

¹ *Пікник* — людина з кремезною, схильною до повноти будовою тіла, якій відповідає т. зв. сангвінічний темперамент.

² *Тепліна* — тут: температура.

годні-бо потрете ми з доктором думали, що ти доходиш. І отець-смотрятель, що приходили на тебе подивитись, сказали: «Defunctus est!». Скінчений тобто! Казали: битимуть твоєму татові депешу, щоб приїздив на похорон. Аж бач, братухо, смерть знову ушилась. А ти й не видів, яка вона є, кирпата?

— Не видів. А ви бачили, Василю Потаповичу?

— Ой-ой!.. Сто... та десять раз сто її — кручу дочку — бачив! Всі її внади знаю, бо ж вона саме тут, у больниці, все й швендяє, хап її фощ!.. Скільки такий пшиків, як ти, перебрала...

— Так то ж — чужу. А свою бачили?

— Тю на тебе, колего! Хто ж таки свою смерть бачив? Її можна тільки вчути. Та й то, мабуть, лише тоді, як вона черкне попри тебе, але ж тебе самого не зачепить.

— А це часто буває?

— Хм... Правду кажучи, не знаю. Мабуть — часто, тільки ж ми її не часто помічаємо. Щось цікавіше перешкодить, ха-ха-ха! Здебільша ж бачимо тільки її атрибути... Та ж у тебе, паничу, сливе¹ нормальна теплина.

¹ Сливé — майже.

То ж дякуй Богові з веселістю. Випий ось лік та й спи аж до вечері.

— Василю Потаповичу, а що ж то є «атрибути»?

— На те ще ти босу губу маєш. Багато знатимеш — будеш великорозумний, а це, братухо, хлопцям шкодить! — тріпнув термометром і пішов до інших «палат».

Я випив салициловий натр¹, що його давали всім недужим при всіх немочах, але не заснув: думав. І було мені трохи жаль, що ось тричі Василь Потапович, і доктор, і гугнявий директор бурси, може, ще й «больничні матнишки» — всі бачили мою смерть, а от я й не бачив, і навіть не відчув. Ну, вже нехай подруге...

Було мені тоді десять літ, коли я витримав тяжку заушницю, що її тоді офіційно звали «свинкою». Дарма, що довго мене душила та свинка за обома вухами, — вичуняв я без наслідків, швидко забув про неї і про свою смерть. Одначе — не надовго. Того ж таки року, приїхавши додому на фєрії (в Полтавщині тоді говорилось — «на канікули»), я дуже ясно пригадав собі розмову з веселим бурсацьким фельчером.

¹ Салициловий натр — аспірин.

* * *

Того часу мій тато був парохом при Троїцькій церкві в селі Диканьці. Був він людиною самотньою, бо моя мама вмерла дуже молодю, а я ріс одинаком. У тій же Диканьці, що тоді мала поверх сімох тисячів мешканців, при другій церкві був парохом мій вуйко, брат мого тата, о. Юхим. Вуйко мав вельми численну родину: тоді семеро живих дітей, що з них старшенькі були мені ровесниками, а менші також пнулися до товаришування. До того ж щоліта на широку вуйкову садибу наїздило чимало тіточиних кривників, також переважно з дітьми. Тож у вуйка все було весело, у тата — самотньо. У вуйка було при хаті поверх трьох гектарів чудового овочевого саду, у тата, при «церковнім дімку» — не було й пів десятини. Тож «на тім дворі» — у вуйка було широко й гучно, при Троєцькому ж церковнім домі — тихо й тісно, бо майже весь батьків садок заставлено вуликами, між якими гратись було небезпечно.

Натурально, що «на канікулах» я перебував не тільки дні, але ж часто й ночі «на тім дворі», при вуйковій родині. Тато ж, хоча приходив туди також щоденно, конче ввечері повертав додому.

Одної ночі, серед літа, в Троєцькому церковному домі сталась подія, що схвилювала всю Диканьку. Звечора у вуйка були гості. Затримались довго, вечеряли пізно. Моєму татові пізня вечеря здебільше шкодила, тож коли він повернувся по півночі додому, досить довго не міг заснути. Та ще вночі зірвалась громовиця і по бляшаній стрісі торохкотів липневий «полтавський» дощ, при якому звичайно «отверзаються всі хлябії небесні» з чималим гармидером і грюкітнею. Одначе поміж тими небесними звуками татове вухо підловило якийсь непевний звук «земський»: здавалось, що хтось нишпорить у сусідній кімнаті. Тато якусь хвилину наслухував, та ж, не припускаючи нічого лихого в Диканьці, що за Гоголем звичайно звалась «богоспасаємою», — повернувся до стіни й закрив голову ковдрою. Але в хаті була спека, «під ложечку» підпирало, — тож тато все крутився в ліжку. Громовиця затихала, а от же в другім покою таки щось брязчало. Тато встав із ліжка, засвітив тоненький огарочок воскової, церковної свічечки й пішов подивитися, яка причина тих звуків. Широко відчинив двері, оглянув і третій покій та, нічого незвичайного не помітивши, крім випадково згубленого ключа від дверей, вложив ключ

в замок, вернувся до опочивальні, знов закрив голову ковдрою й мирно заснув.

Другого ж дня вранці враз побачив непорядок: розчинені наростіж надвірні двері хати, скрізь заболочену підлогу, виломані дверцята в альмарі зі схованою на літо зимовою одержиною, яка зникла, на столах — різні сліди непроханих гостей. Але ж найдужче вразило, що за тими дверима, які тато перші відчинив уночі, лежала важка, гостра сокира. Тато сказав про неї:

— Ось, атрибути розбишаки!

Після докладного огляду всього мешкання стало безсумнівним, що, коли тато ходив по покоях із тим сліпим огарочком, принаймні один із злодіїв стояв із сокирою напоготові за причиненою половиною дверей. Найповніше: коли б тато був його вглядів, то злодій з переляку рубанув би його по голові сокирою. Та ж тато за двері не заглянув і тим зберіг собі життя.

Всі, хто того дня побував у церковнім Троєцькім дімку, одногосно констатували «щасливий випадок». Але ввечорі, коли вже і я пішов із татом ночувати до нашої хати, тато мені говорив:

— Най буде й «щасливий випадок», але ж для мене нема сумніву, що стався він з волі Божої.

Я любив свого спокійного тата і міцно вірив його авторитетному слову. Тож і ці слова, не менш, як і сама драматична подія, лишили в моїй пам'яті глибоку борозну. Тоді ж я довідався, що означає слово «атрибут», і почав уявляти собі смерть не з косою, як на біблійних ілюстраціях Доре¹, що ми — діти — студіювали в дощові дні, але — зі сокирою. Це робило її страшнішою.

Та ж багато з того, що робить глибокий слід у пам'яті людини, згодом засипається порохом з дальшого життєвого шляху так ґрунтовно, що тільки при систематичнім пригадуванні можна оживити в яскравому споміні давноминулу подію. Отож і нині, коли я надумав пригадати в порядку довгий ретязь таких «щасливих випадків» із явним позначенням милістю Божою, що їх зажив сам за своє некоротке життя, то бачу зі здивуванням, як багато з них цілком вивітрилися з пам'яті. Навіть тих, коли смерть заглядала мені просто в очі, не кажучи вже про — може — й сотки пригод, що загрожували мені каліцтвом чи якимись іншими претяжкими наслідками.

¹ *Густав Доре* (1832-1883) — французький маляр-графік, ілюстратор Біблії.

ЗМІСТ

Унікальні свідчення Василя Короліва-Старого. (<i>Олександр Гаврош</i>).....	3
Згадки про мою смерть.....	5
Передмова до першого видання (<i>Д-р Степан Росоха</i>).....	6
Переднє слово до другого видання (<i>Олександр Мох</i>)	10
Український народний герой Симон Петлюра.....	301
З моїх споминів про Симона Петлюру	353
На останню згадку про д-ра Василя Короліва- Старого. (<i>Петро Ісаїв</i>)	382
Використана література	396